

FELSEFE DÜNYASI

2023 YAZ/SUMMER Sayı/Issue: 77-Ek

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, süreli ve hakemli bir dergidir.

ISSN 1301-0875

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan
Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) Felsefe Dünyası'nın Danışma Kurulu/Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Felsefe Dünyası, her yıl Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve TÜBITAK ULAKBIM/TR DİZİN tarafından dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is published biannually. It is indexed by Philosopher's Index and TUBITAK ULAKBIM/TR DİZİN since 2004.

Editör/Editor

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Levent Bayraktar (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Muhammet Enes Kala (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Arş. Gör. Buğra Kocamusaoğlu (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Alan Editörleri/Section Editors

Prof. Dr. Ahmet Emre Dağtaşoğlu (Trakya Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Ata Az (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Sebile Başok Dış (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Doç. Dr. Nihat Durmaz (Selçuk Üniversitesi)

Dr. Mehtap Doğan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Muhammet Çelik (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Dr. Kenan Tekin (Yalova Üniversitesi)

Dr. Nazan Yeşilkaya (Şirnak Üniversitesi)

Yazım ve Dil Editörleri/Spelling and Language Editors

Zehra Eroğlu (Ankara Üniversitesi)

Abdussamet Şimşek (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Ahmet Hamdi İşcan (Ankara Üniversitesi)

Hatice İpek KESKİN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Fiyatı/Price: 150,00 TL | **Basım Tarihi :** Ekim 2023, 300 Adet

Adres/Address

Necatibey Caddesi No: 8/122 Çankaya/ANKARA

Tel: 0 (312) 231 54 40

<https://dergipark.org.tr/pub/felsefedunyasi>

Hesap No / Account No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi

IBAN: TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi / Design: Emre Turku

Kapak Tasarımı / Cover: Mesut Koçak

Baskı / Printed: Rebrobir Matbaa
1514. Sokak, No: 23, 06378 İvedik OSB
Yenimahalle / Ankara

Tel: 0(312) 395 20 29 | **Sertifika No:** 47381

BİRLİKTE VE BAŞKA: ZİYA GÖKALP'İN KÜLTÜR-MEDENİYET AYRIMININ YAPISÖKÜMÜ

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 77-Ek, 2023, ss. 136-151.

Geliş Tarihi: 20.04.2022 | Kabul Tarihi: 09.08.2023

DOI: 10.58634/felsefedunyasi.1339993

Araştırma Makalesi

Peyami Safa GÜLAY*

Giriş: Kültür ve Medeniyet

Jacques Derrida yapısökümü genel olarak anlaşıldığı gibi dışarıdan uygulanan bir yöntem ya da analiz olarak değil, yapıların kendilerinde mevcut olan ve onların temellerini istikrarsızlaştıran imkânlar olarak değerlendirir.¹ Ziya Gökalp'in meşhur ve meşhur olduğu kadar da eleştirilen ayrımı, bünyesinde, bu anlamıyla bolca yapısöküm imkânını barındırır: Kültür ve medeniyetin belirgin iç içeliği, medeniyetin kökenlerini kültürde bulması ya da medeniyetin bazen ulaşılması gereken bir seviye, bazense kaçınılması gereken bir yozlaşma gibi anlaşılması. Uzatılabilecek bu liste, elbette, yüzeysel eleştiriye açık bir yapı sunar. Fakat akademik olabilecek ciddi bir eleştiri, şu iki hassasiyete dikkat etmelidir: İlk olarak, Gökalp'in ayrımına eleştiriye kolaylaştırmak adına dışarıdan bir şey eklememek. Yani eleştiriye, Gökalp metninde kalarak, onun içinden yapmaya çalışmak. İkinci olarak da bu ayrımın ortaya çıkış şartlarını dikkate almak. Biz bu çalışmada kültür-medeniyet ayrımının yapısökümünü, bu iki hassasiyete riayet ederek izlemeye çalışacağız.

Öncelikle, Gökalp'in sisteminin hemen her noktasında görülebilecek² söz konusu ayrımı, kabaca belirlemek gerekir. "İnsan toplumlarının bütün fertlerini birbirine bağlayan, yani kişiler arasındaki uyumu sağlayan kurumlar "hars (kültür) kurumları"dır, der Gökalp ve ekler: "Bu kurumların

* Dr. Öğretim Üyesi, Samsun Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Felsefe Bölümü, ORCID: 0000-0002-5776-9895, e-mail: peyamisafagulay@gmail.com

1 Jacques Derrida, *Gramatoloji*, çev. İsmet Birkan (Ankara: Bilge Yayıncılık, 2014), 39.

2 Orhan Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi* (İstanbul: Türk Kültür Yayıncılık, 1972), 11.

tamamı o cemiyetin kültürünü oluşturur.”³ Bir cemiyetin üst tabakasını başka cemiyetlerin üst tabakalarına bağlayan kurumlar ise “medeni kurumlar”dır. Aynı türden olan bu gibi kurumların tamamı medeniyeti oluşturur.”⁴ Kültürün içle, medeniyetinse dışla olan ve daha şimdiden görülebilen ilişkileri, çalışmamız boyunca sık sık dönmemiz gereken bir mesele olmaktadır. Bir başka ayırım, kültürün milli, medeniyetin milletlerarası olmasıdır. Kültür, yalnız bir milletin din, ahlak, hukuk, akıl, estetik, dil, ekonomi ve teknikle ilgili yaşayışlarının uyumlu bir bütünüdür. Medeniyet ise, aynı gelişmişlik düzeyinde bulunan birçok milletlerin toplumsal hayatlarının ortak bir bütünüdür. Mesela Avrupa ve Amerika medeniyet çevresinde, bütün Avrupalı milletler arasında ortak bir batı medeniyeti vardır. Bu medeniyetin içinde birbirinden ayrı ve bağımsız olmak üzere bir İngiliz kültürü, bir Fransız kültürü, bir Alman kültürü vb. vardır.⁵

Gökalp, yine daha sonra bizim için önemli olacak ve bariz bir kurguya sahip olduğunu iddia edebileceğimiz örnekler üzerinde durur: Mesela Yunus Emre'nin ilahileri, bütün Anadolu Türkleri arasında vicdan birliği sağladığı, insanları birbirlerine bağladığı için bir “hars (kültür) hareketi” olarak anlaşılır. Oysa Mevlana'nın şiirleri, Anadolu'da olduğu gibi İran ve diğer İslam ülkelerinde de üst tabakaları birbirlerine bağlayıcı etki taşıdığı için bir “medeni cereyan”dan ibarettir.⁶ Yunus Emre'nin kültürün, Mevlana'nın ise medeniyetin bir figürü olarak sunulmasını sağlayan bu ayırımın, ne kadar problematik olduğu açıktır: Bu ayırımın, mesela, Yunus Emre şiirlerinin İran'da ya da Mevlana şiirlerinin Anadolu'da etki göstermesi durumunda ya çökmesi ya da kültür ile medeniyet arasındaki sınırları silikleştirmesi gerekir. Nitekim, Gökalp'in dikotomisinin akıbeti de bu olacaktır. Yine de şimdilik eleştirileri bir kenara bırakarak devam edelim.

Aslında Gökalp, elbette, kültür-medeniyet ilişkisinin farkındadır. Hilmi Ziya Ülken'in de tespit ettiği gibi Gökalp için medeniyet, aslında kültürün genelleşip yaygınlaşmasının bir sonucu olarak anlaşılabilir. Çarşıda terzi, kunduracı, ekmekçi gibi zanaatkar kendi menfaatleri için çalışırlar, fakat bu özel menfaatlerden genel menfaat meydana gelir. Bunun için bir medeniyet zümresi içinde türlü milletlerden her biri universal bir kültür yapmak için aralarında işbölümü yapmışlardır.⁷ Tek tek zanaatkarların özel menfaatlerinin genel bir menfaati ortaya çıkarması gibi, tek tek kültürlerin özel

3 Ziya Gökalp, *Hars ve Medeniyet* (İstanbul: Bilgeoğuz, 2013), 13.

4 Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, 13.

5 Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, 21.

6 Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, 13.

7 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), 471.

nitelikleri de medeniyet diyeceğimiz genel çerçeveyi ortaya çıkarır. Fakat daha sonra Gökalp, çağa uyma ihtiyacının bizi Avrupa'dan yalnız bilimsel ve teknik aletlerle bilimsel yöntemlerin alınmasını emrettiği üzerinde durur. Buradaki “yalnız” ifadesine dikkat edilmelidir. Çünkü dinden ve milliyetten doğan, bundan dolayı bizde de bu kaynaklarda aranması gereken birtakım manevi ihtiyaçlar vardır ki, aletler ve bilimsel yöntemler gibi, bunların da batıdan alınması gerekmez.⁸ Kurallar bir milletin bedenini oluşturduğu için ve beden dışı temsil ettiği için, onları dışardan almakta sakınca yoktur. Hatta çağa uyma ihtiyacı, bunu emreder. Fakat gelenekler ruhu, yani iç ifade eder. Öyleyse içle ilgili hiçbir şey, dışarıdan, bünyeye yabancı olan bir yerden alınmamalıdır.⁹ Gökalp'in kurduğu bu iç-dış geriliminin içeriği, şöyledir:

Ruhi bir esasa sahip olan inançlar, ahlaki vazifeler, güzel şekiller ve umumiyetle ülküler bir kültür topluluğunun anlayışlarıdır. Objektif bir esasa sahip olan bilimsel gerçekler, sağlığa ait, ekonomiye ait ve bayındırlığa ait kaideler, ziraata ve ticarete ait aletler, genellikle matematiğe ve mantığa ait kavramlar bir medeniyet topluluğunun anlayışlarıdır.¹⁰

Öyleyse ziraat, ticaret, matematik, ekonomi, mantık gibi alanlarda medeniyetle ilişkiye girmek makul, hatta gerekliyken inanç ya da ahlak gibi manevi alanlarda kurulacak böyle bir ilişki, tehlikeli olacaktır. Tıpkı devletlerin sanayilerini korumaları için gümrük koymaları gibi, milletler de milli değerlerini, mesela dillerini yabancı kelimelerden korumak için direnirler.¹¹ Bu ayrıma dikkat edilmek kaydıyla, medeniyetin ne kadar faydalı bir şey olabileceği, Gökalp'in şu ifadelerinde tartışmaya yer bırakmayacak kadar açıktır:

Bu açıklamadan da anlaşılıyor ki, çağdaşlaşmak deyiminin anlamı çağdaş olan medeniyet topluluğunun gittikçe mükemmelleşen bilim ve tekniğine hiçbir milletten geri kalmayacak şekilde üstün bir yer elde etmektir. Medeniyet topluluğu içinde ortak bir insan hayatı yaşamak hiçbir vakit ne aile ne devlet hayatlarının kendisine haslığına, ne de millet ve ümmetin içinde bulundurduğu kültürel dayanışmaya aykırı değildir. Biz Türkler, çağdaş medeniyetin akıl ve bilimiyle donanmış olarak bir Türk-İslam kültürünü oluşturmaya çalışmalıyız.¹²

8 Ziya Gökalp, *Türkleşmek Muasırlaşmak İslamlaşmak* (Ankara: Alter Yayıncılık, 2010), 11.

9 Gökalp, *Türkleşmek Muasırlaşmak İslamlaşmak*, 19.

10 Gökalp, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, 23.

11 Gökalp, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, 25.

12 Gökalp, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, 28-29.

Çağdaş medeniyetin akıl ve bilimi (yani dış), bununla beraber Türk-İslam kültürünün kendiliği (yani iç): Formülasyonun temel motivasyonu, iç ve dışın bu uyumlu birlikteliğidir. Nitekim Batı medeniyetine girmeden önce, milli kültürü arayıp bulmak gerekmektedir.¹³ Gökalp'in bu süreçleri birbirinden sorunsuz bir şekilde yalıtılabilecek süreçlermiş gibi kodladığı, rahatlıkla görülebilir. Türkleşmek ve İslamlaşmak ülküleri arasında bir zıtlık olmadığı gibi, bunlarla çağdaşlaşmak ihtiyacı arasında da bir çatışma yoktur Gökalp'e göre.¹⁴ Bu noktada, Gökalp'in meşhur sloganı hatırlanabilir: "Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Batı medeniyetindenim".¹⁵ Fakat dikkat edilmesi gereken şey, sıralamanın karıştırılmamasıdır. Önce Türk ve İslam kanalı canlanmalı, ancak ondan sonra medenileşme yoluna gidilmelidir. Bu süreçlerin bu sıralamayla gerçekleşmesinin nasıl mümkün olacağı, yine, problematiktir.

Öyleyse, bir taraftan harsımızı korurken, öte yandan da medeniyeti Avrupa'dan almak zorundayız, diyecektir Gökalp.¹⁶ Daha sonra bu zorunluluğu vurgular: Bir millette hars esastır. Medeniyet ise alınır.¹⁷ Fakat burada, bir problemle daha karşı karşıya kalınır: Medeniyet zaman zaman kökenini kültürde bulan, kültürün genel ve yaygın bir hali gibi anlaşılır. Mesela, Gökalp'in şu ifadeleri:

Her budunun (kavmin) önce kültürü vardır. Bir budun, kültürce yükseldikçe siyasetçe de yükselerek güçlü bir devlet oluşturur. Diğer yandan da kültürün yükselmesinden medeniyet doğmaya başlar. Medeniyet, başlangıçta milli kültürden doğduğu halde, sonradan komşu milletlerin medeniyetinden de birçok kurumlar alır.¹⁸

Şimdi ise "kültür esastır, medeniyet alınır" ilkesiyle birlikte medeniyetin, ancak ithal edilebilecek bir şey olduğu söylenir. Bu çelişkiyi de bir kenara bıraktığımızda Gökalp'in, daha önce mutlaka alınması gerektiğini söylediği medeniyetin tehlikelerine bir kez daha döndüğünü görürüz: Bir toplumda medeniyetin hızlı gelişmesi, ciddi zararlarla sonuçlanabilir. Onun hiçbir şekilde kültüre bir üstünlük sağlamaması gerekir. Nitekim kültürü güçlü fakat medeniyeti zayıf bir millet, medeniyeti güçlü fakat kültürü zayıf bir millete karşı daima avantajlı bir konumdadır.¹⁹ Öyleyse kültür-medeniyet

13 Gökalp, *Hars ve medeniyet*, 32.

14 Gökalp, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, 11.

15 Gökalp, *Hars ve medeniyet*, 60.

16 Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, 66.

17 Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, 67.

18 Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, 30.

19 Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, 30.

ilişkisi, kültürün üstün olduğu hiyerarşiyi mümkün kılacak bir ilişkidir. Kültür merkeze alınmalı, yine de medeniyet seviyesine ulaşılmalı fakat bu esnada medeniyetinden istifade edilen kültürlerle de araya geçirmen olmayan bir mesafe konulmalıdır. Gökalp Servet-i Fünun edebiyatçılarının Türk milletinin zevkine hiç hitap etmemelerini, onların kendilerini yalnızca yö-neldikleri medeniyetin şekli unsurlarıyla sınırlamamalarına bağlar. Ruh yönünden, yani kültürden de etkilenmeleri onların dışı içe karıştırmalarıyla, dolayısıyla içi kirletmeleriyle sonuçlanır. Onlar Avrupa edebiyatlarından yalnız usuller ve biçimleri (yani dışı) alacakları yerde, lirizm ve zevk gibi toplumdan topluma “taşınmaması” gereken (yani iç-dış ayırımına dik-kat edilmesi gereken) unsurları da almaya çalışarak, açık bir hata yapmış-lardır.²⁰ Şairlerimiz ya da hikayecilerimizin Avrupa sanatından alacakları terbiye, yalnız teknikle ilgili terbiye olmalıdır. Zevke ait terbiyeyi, yaban-cılardan değil, milletimizden ve milletimizin içinde de en çok milli kalan halkımızdan almaya çalışmalıdırlar.²¹ Şimdi, iç ile dış arasında kurulan bu ilişkiyi kültür-medeniyet ayırımının yapısökümü olarak okumak için, Der-rida'nın benzer bir okumasına müracaat etmek gerekecektir. Bu okumayı çalışmamız açısından ilgi çekici kılan şey, Gökalp'in de Derrida'nın okuduğu yazara, Rousseau'ya, üstelik aynı bağlamda atıfta bulunacak olmasıdır.

Rousseau ve Gökalp: Kurucu İç-Dış Mantiği

Benzer bir iç-dış karşıtlığı, Rousseau'da da mevcuttur. Fakat, aynı şekilde Rousseau metninde de Rousseau'nun tezlerinin aksamasına yol açabilecek, onların altlarını oyacak yapısöküm imkanları bulunabilir. Nitekim Derek Attridge'in iddiasına göre Derrida, bu okumasında, Rousseau'nun yükseltti-ği “kusursuz” sözün kusurlarından yararlanmak için, tekrar tekrar yazıya bel bağlamak zorunda kalma tarzıyla ilgilenecektir.²²

Derrida'ya göre Rousseau, karşıtlık mantığı üzerinden düşünme gelene-ğini sürdürür: Mesela yine iç olarak anlaşılabilir doğanın karşısında, onun dışında bulunan şeyler olarak sanat, kültür, eğitim ve teknik gibi şeyler ko-numlandırılır.²³ Rousseau'da bu karşıtlığın en temel tezahürlerinden biri ola-rak doğal sözün yapay dışı olarak yazı mantığı da devam etmektedir ve hatta Rousseau yazıyı, sözün hastalığı olarak mahkûm eder.²⁴ Derrida, yazının Rous-seaucu mahkumiyetinin sebeplerini, şöyle sıralar: Yazı doğal değildir. Halbuki

20 Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, 18.

21 Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, 19.

22 Jacques Derrida, “...O Tehlikeli Eklenti...”, *Edebiyat Edimleri* içinde, çev. Mukadder Erkan-Ali Utku (Is-tanbul: Ketebe, 2020), 87.

23 Derrida, “...O Tehlikeli Eklenti...”, 88.

24 Derrida, “...O Tehlikeli Eklenti...”, 91

Rousseau'ya göre söz, insanı diğer hayvanlardan ayıran ve biçimini "sadece doğal nedenlerde bulan" bir şeydir.²⁵ Yazı ise düşüncenin söze doğrudan mevcudiyetini, temsile ve imgeleme saptırır. Bu başvuru tehlikelidir. Söz aslında yokken onu mevcut kılmak için bir tekniğin ilave edilmesidir, yapay ve ustalıklı bir tür hiledir.²⁶ Bu mantık, Derrida için oldukça tanıdıktır: Kaynağıyla (sözü söyleyenle ve onun bilinciyle) bir arada bulunarak meşru olabilen (ve içte olan) söze karşı, kaynaktan uzaklaşmayı, yokluğu ve çok anlamlılığı ifade eden (ve dışta olan) yazının gayrimeşruiyeti mantığıdır bu.

Derrida'nın Rousseau'da yakaladığı yapısöküm imkânı, şu noktada işlemeye başlar: Rousseau için doğal olan, öz-yeterli olmalıdır.²⁷ Yani o, kendi halindeyken herhangi bir dış müdahaleye ihtiyaç duymaz. Öyleyse kendisine yeten bir şeye dışarıdan gelen her şey (mesela Gökalp için kültüre dışarıdan gelen medeniyet) bir fazlalık, bir eklenti olarak değerlendirilebilir. Kötülük doğaya, doğası gereği masum ve iyi olan şeye dışsaldır. Doğadan "sonradır".²⁸ Demek ki yazı gibi bir fazlalık, yazı gibi yapay bir eklenti kendisini söze ister ilave ister ikame etsin, dışsaldır. Fazladan eklendiği olumluluğun dışarısidir.²⁹ İyi ama bu durumda bu kadar gereksiz, bu kadar dışsal, bu kadar yabancı bir şeyin eklendiği şeye neden eklenmekte olduğunu sormak gerekmez mi? "Fazladan eklenmek" ne demektir? Dış, içe hiçbir şey eklemiyorsa neden eklenmektedir? Yok, eğer ekliyorsa, bu iç dediğimiz şeyin öz-yeterli olmadığı anlamına gelmez mi? Derrida, sorduğu bu sorulardan hareketle şöyle bir noktaya varır: Eklentinin, mesela söze eklenen bir şey olarak yazının yeri, sözün içindeki bir boşlukla tayin edilir.³⁰ Zaten iç ile dış arasındaki ilişki, hiçbir zaman, Rousseau'da varsayıldığı gibi basit bir ilişki değildir. Dışta olanın anlamı daima içte olanın anlamıyla bir aradadır.³¹ Daha açık deyişle dışarıda konumlandırılmak istenen eklentinin yeri, başından beri iç olarak değerlendirilen yapıda kayıtlıdır. Öyleyse dış içten sonra değil, onunla birlikte olmalıdır. Bu durum Rousseau'da sözün içinde kayıtlı olan yazı ihtiyacı şeklinde tezahür eder ki, bu da bizi Attridge'in iddiasına geri götürür: Derrida'nın Rousseau'da ilgilendiği şey, "kusursuz" olması gereken sözün daima yazıya müracaat etmesi, yani aslında kusurlu olmasıdır. Tıpkı Gökalp'in daima medeniyete müracaat eden kültürü gibi.

25 Jean-Jacques Rousseau, *Dillerin Kökeni Üstüne Deneme*, çev. Ömer Albayrak (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 1.

26 Derrida, "...O Tehlikeli Eklenti...", 95

27 Derrida, "...O Tehlikeli Eklenti...", 97

28 Derrida, "...O Tehlikeli Eklenti...", 96

29 Derrida, "...O Tehlikeli Eklenti...", 96

30 Derrida, "...O Tehlikeli Eklenti...", 96

31 Derrida, *Gramatoloji*, 54.

Rousseau'yu bizim için ilgi çekici kılan en önemli nokta, Gökalp'in onun iç-dış mantığından haberdar olması ve hatta bu mantığa atıf yapmasıdır. Memlekette eğitim yaygınlaştıkça ahlakın bozulduğunu, maneviyatın yıkıldığını, ruh hastalıkları ve akıl buhranlarının arttığını düşünen Gökalp, sözünü şöyle tamamlar: "Bu hale bakınca, J. J. Rousseau'ya hak vermemek elden gelmiyor."³² Bu atıf, Rousseau'nun eğitimle ilgili fikirlerine yönelik bir atıf olmalıdır. Rousseau eğitimin ancak doğal olanı yine en doğal tarzda kurma ve doğal olandan uzaklaşmama şartlarıyla başarılı olabileceğini düşünür. Buna göre eğitim, yine bir iç-dış karşıtlığını ifade edecek şekilde, doğal (yani içte) olanın en doğal şekilde ikame edilmesini sağlayacak (dışsal) bir sistemden ibarettir.³³ Hatta bu ikame, yani doğanın yerini almak olabildiğince az ve geç yapılmalıdır.³⁴ Rahatlıkla görülebileceği gibi, öz-yeterli bir doğa fikrinde, az ve geç de olsa takviyeye ihtiyaç duyan bir doğa fikrine geçilmiştir.

Gökalp'e dönelim. "Rousseau, zararlı maariften kurtulmak için tabiata dönmeği tavsiye ediyordu", der Gökalp, "Rousseau'nun tabiat dediği şey, bugün 'hars' adını verdiğimiz tabii hayatımızdan başka bir şey değildir."³⁵ Bu atıf çok önemlidir. Çünkü Gökalp'in kültür-medeniyet ayrımını bir iç-dış karşıtlığı olarak kurgulayışının belgesi niteliğini taşır: Eğer Rousseau'nun doğa dediği şeyi Gökalp kültür dediği şeyin bir eşdeğeri olarak anlıyorsa, demek ki Gökalp'in kültürü de Rousseau'nun doğası gibi asli olan içi ifade etmektedir. Ve dolayısıyla, kültür dışında kalan şeyleri fakat özellikle medeniyeti de bu içte olanın, yani kültürün dışı olarak anlamak mümkündür. Bu iç-dış karşıtlığının ve içte olanın doğal olanla özdeşleştirilmesinin Gökalp'te bariz bir şekilde devam ediyor oluşu, düşünürün kendi ifadelerinde rahatlıkla izlenebilir: "Milli kültürün içine giren şeylerse; yöntemle ve insanların istekleri ile oluşmamışlardır. Yani, suni (yapay) değildirler. Bitkilerin, hayvanların organik yaşayışı nasıl kendiliğinden ve tabii olarak geliyorsa, milli kültür içine giren şeylerin oluşması ve gelişmesi de tıpkı öyledir."³⁶ Gökalp'in ayrımındaki Rousseaucu tema burada da oldukça açıktır.

Bu iç-dış mantığını örneklemek de mümkündür: Osmanlıyı bir medeniyet, Türklüğü ise bir kültür olarak kodlayan Gökalp, bunun sebeplerinden birini müzik gelenekleri üzerinden gösterir: Osmanlı müziği kurallardan meydana gelen bir teknik biçiminde olduğu halde; Türk müziği, kuralsız, yöntemsiz, tekniksiz melodilerden, Türk'ün bağrından kopan, içli ezgilerden oluşur.³⁷

32 Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, 94.

33 Derrida, "...O Tehlikeli Eklenti...", 97.

34 Derrida, "...O Tehlikeli Eklenti...", 99.

35 Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, 95.

36 Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, 22.

37 Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, 24.

Dikkat edilirse, Rousseau'nun doğanın ötekilerinden biri olarak teknik anlayışı, Gökalp'in Osmanlı müziğine yaklaşımında iş başındadır: Bu bir medeniyet müziğidir çünkü kurallardan meydana gelen "teknik" bir müziktir. Halbuki Türk müziği, Türk'ün "bağrından" kopan, "içli" ezgilerden oluşur. Gökalp şöyle tamamlar: Görülüyor ki milli kültür ile medeniyeti birbirinden ayıran, kültürün, özellikle duygulardan, medeniyetin ise özellikle bilgilerden meydana gelmiş olmasıdır.³⁸ Yine açık şekilde Rousseaucu bir tema: Duygulardan meydana gelen ve içte olanı ifade eden doğal kültür, bilgilerden meydana gelen ve kültüre nispetle dışsal olan medeniyet tarafından, olsa olsa, takviye edilebilir. Gökalp'in medeniyetten nelerin alınması ve nelerin alınmaması gerektiğiyle ilgili daha önce aktardığımız listesine baktığımızda da onun bir kez daha Rousseau'yla buluştuğunu görürüz: Bu takviye, sadece teknik detaylarla sınırlı kalma gerekliliği anlamında olabildiğince az ve ancak olgunlaşmış bir kültürün üstüne inşa edilmesi gerekliliği anlamında olabildiğince geç yapılmalıdır.

Gökalp'te, Derrida'nın yine Batı metafiziğinin yan etkilerinden biri olarak gördüğü ve Rousseau'da da tespit ettiği bir başka tutum daha söz konusudur: İyiliğin içte olanla, kötülüğün dışta olanla ilişkilendirilmesi tutumudur bu. Gökalp, kültür ve medeniyetin kökenlerini aramak için gidilebildiği kadar geriye gidildiğinde, kültürün bu kökenleri dinde, medeniyetin ise sihirde bulacağını düşünür. Dahası bu iki oluşum, yani sihir ve din, birbirlerinden "kesin" çizgilerle ayrılmışlardır.³⁹ Tıpkı Rousseau'da doğal olanı yapay olanın kirletmesi gibi, Gökalp'te de dinin kutsadığı şeyleri (yani kültürü ve dolayısıyla doğal olanı) sihir (yani yapay olan ve dolayısıyla medeniyet) kirletmeye çalışır.⁴⁰ Tam bu noktada, Gökalp'i genelde Batı metafizik geleneğiyle, özelde de Rousseau'yla birleştiren bir başka bariz temas bulunur: Gökalp, kültürün gelişmesini ve dolayısıyla da medeniyet halinde gelmesini, yazıyla ilişkilendirir. Yazı, bir kez daha, doğal olmamakla beraber gerekli de olan, onsuz yapılamayan bir yapaylık olarak sahne alır. Çünkü kültürün gelişmesi, dini inanışların yazılmasını, din ve devlete ait yapıların yapılmasını gerektirdiğinden, yazının kabulü sonucunu doğurur.⁴¹ Söz ve yazı, iç ve dış, doğal ve yapay: Bunların hepsi birbirlerini gerektirmeleri anlamında birlikte, birbirlerinden kesin sınırlarla ayrılmaları anlamında başkadır.⁴² Rousseau ve Gökalp'in başkılığa odaklanma,

38 Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, 28.

39 Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, 33.

40 Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, 34.

41 Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, 35.

42 "*Birlikte ve Başka*" terkihi daha önce Ahmet Soysal'ın bir çalışmasında kullanılmıştır. Bkz.: Ahmet Soysal, *Birlikte ve Başka* (İstanbul: Monokl, 2012).

bu ikili ilişkileri başkalık üzerinden kurma girişimleri, söz konusu ikiliklerin ısrarlı birliktelikleri tarafından daima akamete uğramaktadır.

Ayrımın Yapısökümü

Artık iyice anlaşılır olduğu üzere Gökalp'in programı, Ülken'in ifadeleriyle içerik (iç) ve şekil (dış) diye adlandırılacak iki temele dayanır.⁴³ Yücel Bulut da Gökalp için kültür ve medeniyetin sadece ayrı değil, çoğu zaman karşıt olarak konumlandırıldıklarının altını çizer.⁴⁴ Bu programda asli unsur kültür, harici unursa medeniyettir. Aralarındaki ilişki daima kültür merkeze alınarak kurulmalıdır çünkü medeni bir istila kültürü yok edebilir.⁴⁵ Bulut'tan önce Ülken de aynı noktayı görebilmiştir: Gökalp'te iki kutup arasında bir çatışma hali vardır.⁴⁶

Şimdi artık, Gökalp'in programında bulunup buraya kadar zaman zaman zaten sezmiş olduğumuz çelişkilere daha yakından bakabiliriz. Öncelikle, medeniyet başlığıyla tavsif edilen şeyin Avrupa medeniyeti olduğunu not edilmelidir. Zira Avrupa medeniyeti, gerekli konularda (yani, bilim ve teknoloji gibi kültüre nispetle dışsal konularda) yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Avrupa medeniyetine girmek, milletimiz için bir yükseliş şartı olarak konulur. Hatta, daha da ilginç, Gökalp'in Avrupa medeniyetinin kültürel unsurlarına da yöneliyor olmasıdır: Avrupa medeniyeti, eşsiz güzellikler ve "ahlaki zevkler" yönünden de üzerimizde olumlu etki yapacaktır. Tam kendimize ahlaki alandaki alışveriş yasağını hatırlatacakken, Gökalp ekler: Bu etkiler, bize Acem'den gelen felsefi, ahlaki ve estetikle ilgili zevkleri yıkmaya çalıştığı ölçüde faydalıdır. Yoksa yıktığı zevkin yerine kendisini geçmeye kalktığı anda, zararlı olur: "Bir milletin güzellikle, ahlak ve felsefe ile ilgili zevkleri kendine özgüdür. Bunları asla dışarıdan alamaz. Dışarıdan yalnız ifade ve anlamlar, yöntemler, teknikler alınabilir. Duygular, heyecanlar, zevkler harsın unsurları olduğu için tamamıyla millidir."⁴⁷

Avrupa'dan medeni unsurların alınması gerekliliği, hatta zorunluluğu, Gökalp'in zaten sürekli üzerinde durduğu bir noktadır. Fakat kültürel unsurlara yönelik bu vurgu, bir karmaşaya yol açmaz mı? Bir yerde "asla" dışarıdan alınmaması gereken şeyler arasında sayılan bu kültürel unsurlar, bu yasaktan biraz önce Acem'den gelen kültürel unsurları yıkmak için alınabilecek şeyler olarak tasnif edilir. Bir yerde yükseliş şartı olarak değerlendirilen medeniyet,

43 Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 475.

44 Yücel Bulut, "Sosyal ve Siyasal Arasına Sıkışmış Bir Düşünür: Ziya Gökalp ve Hars-Medeniyet Kuramı", *İstanbul Journal of Sociological Studies* 52, (2015): 79-110.

45 Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 459.

46 Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 471.

47 Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, 17.

başka bir yerde taklitçilikle bir tutulur. Önceleri Türk zevkini bozmaya çalışan yalnız İran zevki iken, şimdi bir de ona Fransız zevki katıldı, diye yazar Gökalp: "Kıscacası yeniden taklitçiliğe, medeniyetçiliğe başladık".⁴⁸ Devamında taklitçilikle medeniyet arasında elbette bir sınır çizilmeye çalışılır: Batı'nın bilimsel metotları ve teknikleri yerine, estetik, ahlak ve felsefe ile ilgili inanışlarını ve genel adetlerini, gösterişli hayatlarını ve huylarını almaya çalışmak taklitçiliktir. Bu, medeniyet adı altında, başka milletlerin milli harslarını yalan yanlış taklit etmek demektir.⁴⁹ Fakat burada da başka bir sorunla karşılaşırız: Medeniyet, zaten kültürün genel ve yaygın bir hali değil midir? Dolayısıyla herhangi bir medeniyetle etkileşime girildiğinde, bu etkileşim Gökalp'in uygun gördüğü şartlarda gerçekleşmiş olsa bile, aynı zamanda o medeniyetin kökenini bulacağı kültürle de etkileşime girilmiş olunmaz mı? Nitekim Gökalp, kültürle medeniyet arasındaki bu sıkı ilişkinin fazlasıyla farkındadır. Hatta kültür, içinde bulunduğu medeniyeti temsil etmelidir. Yoksa medeniyet, kültürü bozabilir.⁵⁰ Öyleyse Gökalp'in kendi ifadelerinde kurulan bu ilişkiden hareketle, o meşhur soruya dönülebilir: Kültür ve medeniyeti Gökalp'in öngördüğü şekilde birbirinden ayırmak, nasıl mümkün olacaktır?

Bir başka sorunlu başlık, medeniyetin kültürü nasıl tehdit edebildiğidir. Daha önceki gümrük örneği hatırlanabilir. Gökalp Osmanlıların Türk ve Müslüman bir millet olarak Avrupa medeniyetine girdiklerini belirttikten sonra, bu medeniyetten kültürümüze katılabilecek şeylerin, ancak halkın kabulünden geçen şeyler olabileceğini söyler.⁵¹ Öyleyse kültüre girmemesi gereken şeyler zaten otomatik bir gümrük işlemine uğramaz mı? Dışarda kalması gereken şeyler, bu işlem sonucu kendiliğinden dışarıda kalmaz mı? Bu durumda, medeni unsurların hangilerinin yararlı, hangilerinin zararlı oldukları noktasındaki aşırı hassasiyetin işlevi ne olmaktadır?

Gökalp'in kültür-medeniyet ayrımı, bizzat kendi çizdiği sınırlar içerisinde, pek çok gediği de barındırmaktadır. Kültür ve medeniyet, belirtildiği gibi, bazen birbirine zıt iki şey olarak kavramsallaştırılır. Bazen de medeniyet kültürle organik ilişkisi olan fakat onun çok daha ileri ve soyut bir safhası olarak tanımlanır.⁵² Kültürün bazen medeniyete ulaşması, bazen ondan korunması gerekir. Hatta, belki de bu ikisini aynı anda yapması gerekir. Gökalp her ne kadar bu eşzamanlılığı mümkün kılmak için tanımladığı mede-

48 Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, 16.

49 Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, 17.

50 Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, 20.

51 Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, 17.

52 Bulut, "Sosyal ve Siyasal Arasına Sıkışmış Bir Düşünür", 106.

niyet kümesi içerisinde bir çeşit “iyi şeyler-kötü şeyler” ayırımına gitse de bu ayırımın sınırları daima silikleşerek geçirgen bir hale gelmektedir.

Ülken’in Gökalp’i düşünce tarihinin genel bir eğilimiyle ilişkilendiren bağlantıyı tespiti, buraya kadar altını çizmeye çalıştığımız ikili karşıtlıklar mantığını anlamak açısından önemlidir: “Gazali’de görülen iç ve dış gözleri, Pascal’da kalp ve kafa mantıkları, Kant’ta saf akıl (ilim) ve pratik akıl (vicdan) ikiliği, Gökalp’e çok çekici görünüyor ve sosyolog gözü ile onları kültür-medeniyet ikiliği haline getiriyor.”⁵³ Bu tablo, Derrida’nın ikili karşıtlıklar sistemi olarak tanımladığı tablodur. Karşıtlığı oluşturan kutuplardan biri, daima diğerine baskın gelerek merkezi konumu edinmektedir. Gökalp’in karşıtlığında üstün kutup, kültür olur. Fakat bu karşıtlık sistemleri daima aksarlar. Nitekim Ülken, aynı yerde, bu aksamaların en bariz olanlarından birini tespit eder: Gökalp’in felsefeyi kültüre, metodolojiyi ise medeniyete mal ettiğinden söyledikten sonra, şu soruyu sorar: “Acaba bir filozof, sisteminde iki tarafı nasıl ayırır?” Böyle bir şey mümkün müdür? Düşünmek içeriğin bir yerden, metodolojinin başka bir yerden alınmasına müsaade edecek kadar bölünmüş bir süreç olabilir mi? Halbuki Ülken’e göre her şey, kendi maddesinin işlenişinden doğar. Dolayısıyla yaratma fikrini, metot ve kurallardan ayırmaya imkân yoktur. Ülken çözümü, daha farklı bir yolda görmektedir: Yapılması gereken, çağdaş tekniği almak ve zihniyette ve ruhta milli kalmak değil, bütün olarak çağdaş olmak, ruhta, zihniyette çağdaş olarak kültürü yaratıcı hale getirmektir.⁵⁴

Demek ki medeniyet (yani dış) eğer bir kültür değişmesi olarak anlaşılırsa, bu değişme imkanının da kültüre (yani içe) tamamıyla harici yollardan girmediğini, onun kültürün bünyesinde zaten her zaman kayıtlı olduğunu ve dolayısıyla da Gökalp’in tasavvurundaki gibi bir kültür-medeniyet ayırımının sürdürülemeyeceğini tespit etmek gerekir. Fakat, bununla beraber, “acaba Gökalp kültür ve medeniyetin birbirlerinden bu şekilde ayrılamayacağını görememiş midir?” gibi bir soru da sorulmaya değerdir. Buraya kadar başlangıçta koyduğumuz iki kuraldan birine, kültür-medeniyet ayırımını sorgularken Gökalp metnine dışardan bir şeyler dayatmamaya dikkat ettik. Şimdi, bu son sorudan hareketle ikinci kurala geçebilir, Gökalp’i bu ayırma sevk eden atmosferle ve dolayısıyla onun görmezden geldiği şeyleri neden görmezden gelmek durumunda kaldığıyla ilgilenebiliriz.

Gökalp, *Gelenek ve Kural* başlıklı yazısında muhafazakarları ve radikalleri eleştirir: Bu iki sınıftan hiçbirisi eski yahut yeni kuralların nereden çıkarak ne

53 Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 476.

54 Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 477.

yolda geliştiğini, bundan sonraki zamanlarda ayrı ayrı çevrelere nasıl uyum gösterdiğini aramaya lüzum görmezler. Çünkü her iki tarafça da kural, zamanların üstünde ve muhitlerin dışında kendi kendine yaşayandır.⁵⁵ Bu eleştiriler her şeyden önce Gökalp'in, kendisinin de kültür-medeniyet ayrımında başvurduğu türden mutlak ayrımların mümkün olmadığını farkında olduğunu göstermeleri açısından önemlidir: Muhafazakarların ve radikallerin farklı amaçlarla da olsa kuralı "kendi kendine yaşayan" bir şey olarak görmelerini eleştiren Gökalp, demek ki, öz-yeterlilik fikrinin problematik bir fikir olduğunun farkındadır. Öyleyse onun, kültürün kendi kendine yetemeyeceğinin, onun kendi dışıyla etkileşime girme ihtiyacı içinde olduğunun da farkında olduğu rahatlıkla söylenebilir. Öyleyse kültür ve medeniyet neden gerçekleşmesi mümkün olamayacak bir biçimde birbirlerinden ayrıştırılmıştır?

Yapılabilecek en büyük hatalardan biri, Gökalp'in ayrımını hamasi ya romantik bir ayrım olarak görme hatasıdır. Bu hata, Gökalp'in yönteminin yüzeysel bir eleştiriye tabi tutulmasıyla sonuçlanır. Gökalp'ten bahsedildiğinde, Türkiye'nin sorunlarını ele alma yöntemi ve vardığı sonuçların etkisi, bazı hususlarda, hala devam eden birinden bahsedildiği unutulmamalıdır.⁵⁶ Gökalp'i problematik olduğunun farkında olmasına rağmen böyle bir ayrıma götüren şey, basitçe, dönemin müthiş bir hızla gerçekleşen dönüşümüne bir cevap geliştirme girişimidir. Bulut'un Aynur İlyasoğlu'ndan aktardığı şekliyle Gökalp sosyolojisi, öz bir ifadeyle, ulus bilincini, modern ulusal kültürü kurma yolunda kolektif temsil yoluyla ulusal idealizmi canlandırmaya yönelik bir sosyoloji anlayışı olarak tanımlanabilir. Bulut şöyle devam eder: "Gerek bu tanımlama ve gerekse de Ziya Gökalp'in eserlerini verdiği dönemin koşulları, onun, Durkheim'in düşüncelerine bağlanmasını ve Türkiye koşullarına uyarlamaya/tercüme etmeye çalışmasını anlaşılır kılmaktadır".⁵⁷

Durkheim'in Fransız toplumunun sorunlarının çözümü için önerdiği ulus-devlet temelli yaklaşımları, Bulut'a göre, 1910'lardaki Osmanlı Devleti'nin gelecekte varlığını devam ettirebilmek için nelere ihtiyaç duyduğuna ve nasıl bir değişim yaşaması gerektiğine ilişkin önerilerini geliştirirken Gökalp için ciddi bir örneklik teşkil etmiştir.⁵⁸ Yine Bulut'un ifadeleriyle ilgili dönemlerde yoğun bir basın-yayın faaliyeti, hareketli bir tartışma ortamı; dergi, gazete ve siyasi parti sayısında ciddi bir artış olmakla beraber, Osmanlı aydınının zihni açıkça karışık. Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımları birbiri ardına yaygınlık kazanmış, fakat herhangi biri üze-

55 Gökalp, *Türkleşmek Muasırlaşmak İslamlaşmak*, 17.

56 Bulut, "Sosyal ve Siyasal Arasına Sıkışmış Bir Düşünür", 80.

57 Bulut, "Sosyal ve Siyasal Arasına Sıkışmış Bir Düşünür", 81.

58 Bulut, "Sosyal ve Siyasal Arasına Sıkışmış Bir Düşünür", 86.

rinde çözüm olması itibariyle nihaî bir karara varılamamıştır. İşte Gökalp, böyle bir atmosferde, tüm halkı bir arada tutacak yeni bir zihniyetin üretilmesi, yeni bir ideolojinin, yeni bir şevk verici ve dayanışmacı anlayışın oluşturulması motivasyonu ile hareket eder.⁵⁹ Dolayısıyla, bugünden geriye doğru bakıldığında ilk dikkati çeken tutarsızlık probleminin o günün şartları açısından acil bir öncelik olarak görülememesini iyi anlamak gerekmektedir. Öte yandan, bu kadar hızlı ve kaotik süreç, toplumsal gerçeklikten bağışık da değildir. “Yeni” olacak şeyden beklentiler, hem özellikle kalkınma anlamında Batılılaşma talebine karşılık vermesi fakat hem de bunu geçmiş kimlikle çatışmadan yapmasıdır.⁶⁰ Böyle bakıldığında ne kültürden ne medeniyetten vazgeçilebilmesi ve medeniyetin daima kültüre boyun eğecek bir şey olarak tanımlanması da açıklık kazanır. Açıklık kazanan bir diğer şeyse, “Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Batı medeniyetindenim” formülasyonudur. Gökalp bu formülasyona, daha önce birbirine alternatif olarak değerlendirilen Osmanlılık-Türkçülük-İslamcılık gerilimini aşmak, bir senteze varmak için müracaat edecektir.⁶¹ Aslında kültür-medeniyet ayrımı bile, Bulut’a göre, bu üç unsur arasındaki ilişkileri düzenlemek ve onların nasıl bir araya gelebileceklerini açıklamak için ortaya çıkmış olabilir.⁶²

Bulut’un dikkat çektiği bir başka önemli nokta, Gökalp’in 1923 tarihli *Hars ve Tehzib* başlıklı makalesinde kültür-medeniyet ayrımını yumuşatmaya çalışıyor olmasıdır. Söz konusu yumuşamada medeniyet denilen şeyin aslında başka bir milletin milli kültürü olduğu teslim edilir. Hatta, kötülüklerini gördüklerimiz dahil bütün milli kültürlerle değer verilmesi ve saygı duyulması gerektiğinin de altı çizilir.⁶³ Bu değişikliği ülkenin geçirdiği değişimle bir arada okumak gerektiğini düşünür Bulut.⁶⁴ Demek ki Gökalp kültür-medeniyet ayrımındaki katılığın farkındadır. Düşüncesinin doğal olarak toplumun geçirdiği sürece angaje oluşu, onu bu katılığa ve tutarlılıktan feragat etmeye götürür. Bütün bunlar bir yana, Gökalp’in uğraştığı problemin, kendimiz kalarak çağa uyum sağlama probleminin bugün bile hala uğraştığımız bir problem olduğu da unutulmamalıdır.

Türk kültürüyle Avrupa medeniyeti arasındaki gerilimli ilişki, Türk modernleşmesinin genel bir özelliği olarak da değerlendirilebilir: Bir taraftan Avrupa’ya yönelik bir hayranlık, diğer taraftan da ondan duyulan kor-

59 Bulut, “Sosyal ve Siyasal Arasına Sıkışmış Bir Düşünür”, 88.

60 Bulut, “Sosyal ve Siyasal Arasına Sıkışmış Bir Düşünür”, 89.

61 Bulut, “Sosyal ve Siyasal Arasına Sıkışmış Bir Düşünür”, 91.

62 Bulut, “Sosyal ve Siyasal Arasına Sıkışmış Bir Düşünür”, 92.

63 Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, 81.

64 Bulut, “Sosyal ve Siyasal Arasına Sıkışmış Bir Düşünür”, 98.

ku.⁶⁵ Öyleyse Gökalp bu çelişki noktasında suçlu olmadığı gibi, yalnız da değildir. Gözden kaçırılmaması gereken şey, bu çelişkinin pratik sebepleridir. Gökalp örneğinde bu sebepler, değişim sürecinde yaşanan büyük ölçekli bunalımlara yönelik acil çözüm ihtiyaçlarıdır. Celalettin Çelik'in yerinde ifadesiyle Gökalp için sosyolojik teoriyi bilimsel temellerden hareketle tartışmak lüzumsuz değilse bile, dönemin atmosferi gereği, açıkça lüktür.⁶⁶

Sonuç

Ziya Gökalp'in kültür-medeniyet ayrımı, bugünden geriye doğru bakıldığında, yüzeysel bir eleştiri için oldukça uygun bir ortam kurmaktadır: Kültür ve medeniyet bir yandan birbirlerinden keskin çizgilerle ayrılırken, bir yandan da sürekli birbirleriyle etkileşime girmektedirler. Ayrımı mümkün kılan jest kültürün doğal ve içsel olanla, medeniyetin yapay ve dışsal olanla ilişkilendirilmesi jestidir. Böylece felsefe tarihi boyunca sıklıkla karşılaşılan bir tablo ortaya çıkar: Doğal ve içsel olan asli unsura karşı, yapay, suni ve dolayısıyla tehlikeli olan dışsal unsur. Öyleyse bu iki unsur, birbirlerinden mutlak sınırlarla ayrılmalıydılar. Fakat ikinci aşamada, hemen hemen her türlü ikili karşıtlıkta karşımıza çıkan türden bir sorunla karşılaşırız: Asli unsurun ikincil unsura yönelik ihtiyacı. Kültür bir taraftan ideal bir bütünlük olarak tarif edilirken, bir taraftan da açıkça dışsal, ikincil ve tehlikeli ilan edilen medeniyete ulaşmaya, onun seviyesine çıkmaya çalışan bir şey olarak tanımlanır. İşte Gökalp'in kurduğu ikili karşıtlık, kültür ve medeniyetin bu şekilde ve aynı anda hem birlikte hem de başka oluşlarından kaynaklanan problemlerden dolayı kendisini yapısöküme açar. Bu açılışın gösterdiği şey, böyle bir ayrımın Gökalp'in idealinde olduğu şekliyle sürdürülemez bir ayrım oluşudur. Bununla beraber, Gökalp'in ayrımının romantik bir ayrım olduğunu, dolayısıyla onun bu sürdürülemez durumun farkında olmadığını iddia etmek de en basit deyişle fazlasıyla naif bir değerlendirme olacaktır. Daha isabetli olan yaklaşım Gökalp'in söz konusu muhtemel çelişkilerin elbette farkında olduğunu düşünmektir. Onu bu farkındalığa rağmen söz konusu çelişik ayrıma sevk eden şey, tecrübe ettiği dönemin müthiş fırtınalı entelektüel ortamında, artık klasik diyebileceğimiz "kendimiz kalarak değişme" problemine bir çözüm arama girişimidir. İlmi bir tartışmayı ifade etmesi açısından bu eleştiriler elbette yapılmalı, Gökalp'in ayrımındaki problemlere dikkat çekilmelidir. Fakat bugün bunu yaparken müracaat edilen konforun Gökalp için dikkate alınamayacak kadar lüks olduğunu akıldan çıkarmamak, Gökalp'i doğru anlamının en önemli anahtarlarından biri gibi görünmektedir.

65 Bulut, "Sosyal ve Siyasal Arasına Sıkışmış Bir Düşünür", 104.

66 Celalettin Çelik, "Gökalp'in Bir Değişim Dinamiği Olarak Kültür-Medeniyet Teorisi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21, (Aralık 2006): 43-63.

Öz

Birlikte ve Başka: Ziya Gökalp'in Kültür-Medeniyet Ayrımının Yapısökümü

Ziya Gökalp'in kültür-medeniyet ayrımı, bünyesinde, kendi kuruluş mantığıyla çelişecek imkânları barındırır. Kültürün içte ve doğal olanı, medeniyetinse dışta ve yapay olanı temsil ettiği bu ilişkide dış, içe tabi olmalıdır. Ne var ki yine Gökalp'in programında kültür, zaman zaman açıkça medeniyet olmakla kemale erecek bir aşama olarak da anlaşılır. Bu programda kültür daima tamam olmakla olmamak, medeniyetse kötü olmakla olmamak arasında salınır. Bu salınım, Gökalp'in söylemini de belirler: Keskin bir iç-dış ayrımı üzerine kurulan bu söylemde iç ve dış sürekli birbirine geçer. Böylelikle ayrım, kendi yapısökümünün de yolunu açar. Bununla beraber bu yapısökümü takip ederken, iki hassasiyete dikkat edilmelidir: Gökalp'in ayrımını suiistimal etmemek ve bu ayrımı ortaya çıkaran atmosferi gözden kaçırmamak. Bu çalışma, söz konusu iki hassasiyetten hareketle Gökalp'in kültür-medeniyet ayrımına odaklanmaktadır. Sonuçta ortaya çıkan tablo, içinde bulunduğu atmosferin Gökalp'i muhtemel eleştirileri tahmin edebilecek durumda olmasına rağmen böyle bir programa yönlendirdiği şeklindedir.

Anahtar Kelimeler: Gökalp, Derrida, yapısöküm, iç, dış.

Abstract

Together and Other: Deconstruction of Ziya Gökalp's Culture-civilization Distinction

Ziya Gökalp's distinction between culture and civilization contains contradictions with his own founding logic. In this relationship, while culture represents the inner and natural, civilization represents the outer and artificial, and always the outer must be subordinated to the inner. However, again in Gökalp's program, culture is occasionally understood as a stage that will culminate in becoming a civilization. In this program, culture always oscillates between being complete and incomplete, civilization being evil or not. This oscillation also determines Gökalp's discourse, which is built on a sharp inner-outer distinction, the inner and outer are constantly intertwined. Thus, the distinction opens the way for its own deconstruction. In this context, attention should be paid to the following two sensitivities: firstly, not to misuse Gökalp's distinction and secondly, not to overlook the atmosphere that created this distinction. This study focuses on Gökalp's distinction between culture and civilization based on the aforementioned sensitivities. In conclusion, it seems that the atmosphere he belongs forced Gökalp to create such a program, even though he was quite aware to anticipate possible criticism.

Keywords: Gökalp, Derrida, deconstruction, inner, outer.

Kaynakça

- Bulut, Yücel. "Sosyal ve Siyasal Arasına Sıkışmış Bir Düşünür: Ziya Gökalp ve Hars-Medeniyet Kuramı", *İstanbul Journal of Sociological Studies* 52, (2015): 79-110.
- Çelik, Celalettin. "Gökalp'in Bir Değişim Dinamiği Olarak Kültür-Medeniyet Teorisi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21, (Aralık 2006): 43-63.
- Derrida, Jacques. "...O Tehlikeli Eklenti...", *Edebiyat Edimleri* içinde, çev. Mukadder Erkan-Ali Utku, 87-127. İstanbul: Ketebe, 2020.
- Derrida, Jacques. *Gramatoloji*. çev. İsmet Birkan. Ankara: Bilge Yayıncılık, 2014.
- Gökalp, Ziya. *Hars ve Medeniyet*. İstanbul: Bilgeoğuz, 2013.
- Gökalp, Ziya. *Türkleşmek Muasırlaşmak İslamlaşmak*. Ankara: Alter Yayıncılık, 2010.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Dillerin Kökeni Üstüne Deneme*. çev. Ömer Albayrak. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Soysal, Ahmet. *Birlikte ve Başka I ve II*. İstanbul: Monokl, 2012.
- Türkdoğan, Orhan. *Ziya Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi*. İstanbul: Türk Kültür Yayını, 1972.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2021).